

İsmâil Hakkı Bursevî'ye Göre Mevlânâ ve Mevlevîlik

Ali NAMLI

Dr.

alinamli@hotmail.com

Özet

[Ali Namlı, “İsmâil Hakkı Bursevî'ye Göre Mevlânâ ve Mevlevîlik”, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara 2005, Y. 6, S. 14, ss. 439-454]

Bursevî, eserleri vâsıtasıyla etkisi günümüze kadar ulaşan Osmanlı mutasavvıflardan birisidir. Yetişme döneminde *Mesnevî* ve *Fîhi mâ fîhi* okuyup incelemiştir. Başta meşhur tefsiri *Râbu'l-Beyân* olmak üzere eserlerinde Mevlânâ'dan çokça nakiller yapmış ve *Mesnevî*'nin ilk 738 beytini şerh etmiştir.

İsmâil Hakkı, *Mesnevî* ve *Nefehât* gibi bâzı kaynaklardan hareketle Mevlânâ'nın yakın çevresi ile ilgili farklı değerlendirmeler yapmıştır. Bu yüzden Fahreddin Râzî'yi Bahâeddin Veled'in Belh'ten göç etmesine sebep olduğunu kabul ettiği için sert bir dille eleştirir. Salahaddin Zerkûb ve Hüsameddin Çelebi ile ilgili *Mesnevî*'deki övgülerden hareketle onları Mevlânâ'nın müridleri olarak takdim eder. Kendinden önceki Celvetiyye meşâyihinin de etkisiyle Sadreddin Konevî'yi Mevlânâ'dan üstün tutar. Zamanındaki bâzı tarikatlarla birlikte Mevlevîlerin çoğunu da tenkit eder. Mevlevîler'i özellikle semâ' konusunda eleştirir.

Anahtar Kelimeler: İsmâil Hakkı Bursevî, Mevlânâ, *Mesnevî*, Mevlevîlik, Semâ, Sadreddin Konevî

Giriş

İsmâil Hakkı, başta meşhur tefsiri *Râbu'l-Beyân* olmak üzere irili ufaklı yüzden fazla eserin müellifi olarak Osmanlı tasavvufunun önemli simâlarından biridir. Eserleri vâsıtasıyla te'siri günümüze kadar ulaşmaktadır. *Mesnevî*'nin ilk 738 beytini “*Râbu'l-Mesnevî*” adıyla Türkçe olarak şerh etmiş, tefsiri de dâhil olmak üzere eserlerinde sık sık *Mesnevî*'den nakiller yapmıştır.

Mevlânâ 672/1273'de, İsmâil Hakkı ise 1137/1725'te vefat ettiğine göre iki mutasavvıf arasında yaklaşık dört buçuk asırlık bir zaman vardır. Aradaki zamanın uzunluğu, iki mutasavvıfın tarikat ve silsilelerinin farklı oluşu gibi hususlar dikkate alınırsa Mevlânâ ve Mevlevîlik konusunda İsmâil Hakkı'dan orijinal bilgiler ve geniş değerlendirmeler beklemek doğru olmaz. Nitekim İsmâil Hakkı'nın eserleri tarandığında bu durum açıkça kendini gösterir. Onu için bu makâle, daha ziyâde İsmâil Hakkı Bursevî'nin konuya bakışını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

İsmâil Hakkı'nın mensûb olduğu Celvetiyye tarikatının etkili şahsiyetlerinden Mehmed Muhyiddin Üftâde (ö. 988/1580)'nin vaazlarında *Mesnevî*'den nakiller yaptığını ve îzah ettiğini biliyoruz.¹ Bununla birlikte İsmâil Hakkı, Üftâde'nin “*Mesnevî sâhibi Mevlânâ*

¹ İsmâil Hakkı'nın verdiği bilgiye göre Üftâde, vaaz ve nasihatle meşgul olduğu sıralarda bir gün vâkıasında Mevlânâ kendisine: “Bizim *Mesnevî*'mizden de naklediniz.” deyince “Biz Fars dili bilmeyiz.” demiş, bunun

Celâleddin, Sadreddin Konevî'nin müridi bile olamaz." dediğini nakleder.² Yine 'bâzı kâmil velîlerden hakikat mertebesinde Sadreddin Konevî ile Mevlânâ arasında yer ile gök arası kadar fark olduğu'nun nakledildiğini belirtir.³ Burada "kâmil velî" ifâdesi ile kasdettiği yine Üftâde olmalıdır. Celvetiyye'nin kurucusu kabul edilen Aziz Mahmûd Hüdâyî (ö. 1038/1628)'nin⁴ Mevlânâ ile alâkasının zayıf olduğu söylenebilir. Çünkü eserlerine bakıldığında Mevlânâ'dan pek izlere rastlanmaz. Medrese kökenli olduğu için Farsça eserlerle fazlaca meşgul olmaması da bunda etkili olmuş olabilir. İsmâil Hakkı'nın şeyhi Osman Fazlı Efendi (ö. 1102/1691) ise kendi şeyhinin tavsiyesi üzerine o zaman bayağı insanların bile diline düşen Farsça'yı öğrenmeye hiç heves etmemiştir.⁵ Onun da İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) ve Sadreddin Konevî (ö. 673/1274)'ye engin bağlılık ve yakınlık duyduğu bilinmektedir. Bütün bunlardan Celvetiyye'nin İbnü'l-Arabî ve Konevî çizgisine daha yakın durdukları, Mevlânâ ile münâsebetlerinin sınırlı olduğu sonucu çıkarılabilir.

1. İsmâil Hakkı Bursevî'nin Hayâtında ve Eserlerinde Mevlânâ'nın Yeri

İsmâil Hakkı, müridliği sırasında mensûb olduğu tekkede verilen zâhirî ilimlerle ilgili derslere ilâve olarak tekke dışından Farsça öğrenmiş, Mevlânâ'nın *Mesnevî* ve *Fihri mâ fihri*'ni mütâlaa etmiştir.⁶ Böylece İsmâil Hakkı'nın Mevlânâ ile irtibatı daha genç yaşlarında başlamıştır.

İsmâil Hakkı, hayatında iki defâ Konya'ya uğramış ve Mevlânâ'nın kabrini ziyâret etmiştir. Bunlardan ilki Kıbrıs yolculuğu dönüşündedir (1102/1691).⁷ Diğeri ise Şam'dan dönerken olmuştur (1132/ 1720).⁸

İsmâil Hakkı, eserlerinde Mevlânâ'dan ve özellikle *Mesnevî*'den çokça nakiller yapar. *Mesnevî*'den konuya uygun ve isâbetli nakiller yaptığı görülür. Eserlerinde yaptığı nakiller sâdece *Râbu'l-Mesnevî*'de şerhini yaptığı *Mesnevî*'nin ilk 738 beytiyle sınırlı değildir. Bu, onun *Mesnevî*'nin her tarafına hâkim ve vâkif olduğunu gösterir.

Aşağıdaki tablo İsmâil Hakkı'nın meşhur tefsiri *Râbu'l-Beyân*'da *Mesnevî*'den aktardığı beyitlerin sayısını göstermektedir.⁹

üzerine Mevlânâ: "Hele sen başla, o lisân sana münkeşif olur." diye cevap vermiştir. İşte bundan sonra zaman zaman vaazlarında *Mesnevî*'den beyitler okumaya ve tasavvufî olarak izahlarını yapmaya başlamıştır. Bursevî, *Kitâbü's-Silsile'l-Celvetiyye*, İstanbul 1291, 77. Üftâde'nin bu vâkasının farklı nakilleri için krş. Atâyî, *Hadîku'l-bakâyık*, İstanbul 1268, II, 358; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî* (haz. M. Kara-K. Atlansoy), Bursa 1997, 61; Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî*, 180 (dîpnotta); Mustafa Bahadroğlu, *Celvetiyye'nin Piri Hazret-i Üftâde ve Dîvân'ı*, Bursa 1995, 43

² Bursevî, a.g.e., 33 (Bursevî, bu sözü Hüdâyî'nin *Vâkıdât*'ından aktarmaktadır.)

³ Bursevî, *Kitâbü'l-Hitâb*, 291

⁴ Bk. Bursevî, a.g.e., 108. Geniş bilgi için bk. H. Kâmil YILMAZ, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, a.mlf. "Aziz Mahmud Hüdâyî", *DİA*, IV, 338-340

⁵ Bk. Bursevî, *Tamâmü'l-feyz-II* (Ali NAMLI, *İsmâil Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-feyz Adli Eseri-II*, Marmara Ü. Sosyal Bilimler Enst., İstanbul 1994, yayımlanmamış yüksek lisans tezinin Arapça tahkik kısmı), 66

⁶ Bursevî, *Tamâmü'l-feyz-II*, 80-81. İsmâil Hakkı'nın şeyhi Osman Fazlı Efendi, zamânındaki medreselerde ilim, tekkelerde ise hayır kalmadığı kanaatinde olduğu için kendisine bağlı tekkelerde önce zâhirî ilimlerin öğrenilmesine, sonra da mânevî terbiyeye ağırlık verir, ümmî olan kimseyi halife tâyin etmezdi. Bk. Bursevî, *Tamâmü'l-feyz-I* (Ramazan Muslu, *İsmâil Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-feyz Adli Eseri-I*, Marmara Ü. Sosyal Bilimler Enst., İstanbul 1994, yayımlanmamış yüksek lisans tezinin Arapça tahkik kısmı), 182-183

⁷ Bursevî, a.g.e., 30

⁸ Bursevî, *Mecmûa-i Hakkı*, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi (Bundan sonra BEYBEK olarak kısaltılacaktır.), Genel, nr. 41, vr. 60^b-61^a

⁹ Burada *Râbu'l-Beyân*'ın on cildlik İstanbul 1389 baskısı esas alınmıştır. Tabloda verilen rakamlarda ufak tefek değişiklikler olabilir. Tarama sırasında bazı beyitlerin gözden kaçmış olabileceği ve tekrarlanan beyitlerin de sayıya dahil olduğu dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

<i>Rûhu'l-Beyân</i>	<i>Mesnevî</i>						TOPLAM
	c. I	c. II	c. III	c. IV	c. V	c. VI	
c. I	176	13	38	8	65	4	304
c. II	58	23	80	72	92	14	339
c. III	111	15	85	165	60	23	459
c. IV	116	7	139	200	31	40	533
c. V	131	4	146	138	77	24	520
c. VI	78	2	53	194	23	7	357
c. VII	78	3	41	93	24	17	256
c. VIII	51	-	24	44	14	25	158
c. IX	36	3	29	38	5	11	122
c. X	5	6	2	2	60	-	75
TOPLAM	840	76	637	954	451	165	3123

2. Bursevî'nin *Mesnevî*'nin Baş Tarafına Yazdığı Şerh: "*Rûhu'l-Mesnevî*"

İsmâil Hakkı, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini, Yunus Emre (ö. 721/1321)'nin ilâhilerini ve diğer kemâl ehlinin sözlerini Allah'ın söyletmesi (intâk) ile söyledikleri kanaatindedir. Çünkü ilâhî feyz kesilse dil konuşmaktan ve kalem yazmaktan kalır. Nitekim değirmenin suyu kesilse hareketi sona erer. Onların sözleri ve yazıları ilham ile olduğu için îtiraz kabul etmez ve îtiraz eden kimseler de onlara nazîre getiremezler.¹⁰

İsmâil Hakkı, *Mesnevî* şerhine başlamasını, dostlarından birinin ısrarlı talebine bağlamaktadır. *Mesnevî*'nin birinci cildinden yaptığı tefe'ülün uygun düşmesi ve gördüğü bir rüyâ üzerine de şerhe başlamıştır.¹¹

Şerhin girişinde isim vermeden bazı *Mesnevî* şerhlerine tenkitler yönelir: Ona göre *Mesnevî*'yi şerh etmeye kalkışan bâzı kimseler Mevlevî bile olsalar doğru yoldan ayrılmışlardır. Nazmın düzenini bozacak yorumlarda bulunmuşlar, nazmı yerden yere vurup kemiklerini kırmışlardır. Bu konuda kişinin kemâli, çok nakil yapmasında ve aklının güçlü olmasında değil, şerh ettiği metnin merâmını anlamasında ve anlatmasındadır. Bu ise Allah'ın ilhâmına bağlıdır. Çünkü zevkî ilimlere taklid ile ulaşamaz. Mutlaka tevhd, tecrid ve tefridin surlarının hakikatine ermek gerekir.¹²

İsmâil Hakkı, *Mesnevî*'nin ilk otuz dört beytini şerh ettikten sonra meşgûliyetinin artması ve bazı hallerinin yoğunluğu sebebiyle şerhe son vermeyi düşünmüştür. Ancak gördüğü bir rüyâdan sonra şevki artmış ve *Mesnevî*'nin tamamını şerh etmeye karar vermiştir.¹³ İsmâil Hakkı, gerek bu şerhinde gerekse diğer eserlerinde ilham ve istihâreye tâbi olduğunu belirtir.¹⁴ 738. beyit, en son şerh ettiği beyittir. Şerhe son vermesini de yine mânevî işâretlere bağlar.¹⁵

İsmâil Hakkı, *Rûhu'l-Mesnevî*'nin bâzı özelliklerine işâret eder ve onu över. Ona göre *Mesnevî* gibi bu şerh de gönül ehli için yazılmıştır. Sırlarını ehil olanlara açmak lâzımdır. *Mesnevî*'nin yanlış anlaşılabilir bazı yerlerinin doğru yorumu, bu şerh sâyesinde bilinebilir. Bu şerh, altın terâzisi ile tartılmış gibidir. Terâzinin iki kefesi dengelendiği gibi

¹⁰ Bursevî, *Ferahu'r-rûb (Şerhu'l-Muhammediyye)*, İstanbul 1294, II, 311

¹¹ Bursevî, *Rûhu'l-Mesnevî (Şerhu'l-Mesnevî)*, İstanbul 1287, I, 2-3

¹² Bursevî, a.g.e., I, 2

¹³ Bu rüyâ ve yorumu için bk. Bursevî, a.g.e., I, 83, 84; a.mlf., *Tuhfe-i Recebiyye*, Süleymaniye Ktp., Esad Ef., nr. 1374, vr. 71^a; a.mlf., *Müteferrikât-ı Şeyh Hakkî*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1667, vr. 111^b

¹⁴ Bursevî, a.g.e., II, 443

¹⁵ Bursevî, a.g.e., II, 576-577

bu şerhde de hakikat ortaya konurken şeriate uygun olması için her türlü gayret sarf edilmiştir.¹⁶ Nitekim bu dengeyi gözettiğinden bazı konuları “İfşası harâm olduğundan kaleme rubsat-ı tabîr verilmedi.” diyerek yazmamıştır.¹⁷ Bu şerh sâyesinde *Mesnevî* tâzelenip yeniden hayat bulmuştur. *Mesnevî*’nin tamamı bu şekilde şerh edilmiş olsa kırk cild tutar.¹⁸

Râbu’l-Mesnevî’nin henüz müellifi hayattayken rağbet görmeye başladığı anlaşılmaktadır. Nitekim İsmâil Hakkı’nın bir mektubundan sonraları şeyhülislamlık vazifesinde de bulunan Dâmadzâde Ahmed Efendi¹⁹ (ö. 1154/1741)’nin ve o zaman Kâhire Mevlevîhanesi’nde şeyh olan Hasan Tâlibî Efendi’nin şerhten kendileri için birer nüsha istediklerini öğreniyoruz.²⁰

Mahir İz, Necati Lugal’in İsmâil Hakkı için “İkinci Mevlânâ’dır.” dediğini nakleder.²¹ Albdülbaki Gölpınarlı ise tam aksine İsmâil Hakkı’yı “tam bir tarikat yobazı” olarak niteler. *Mesnevî* şerhi için ise “*Mesnevî* şârihliği adını elde etmek için *Mesnevî*’nin ilk on sekiz beytini şerh etmiştir.” der ve “*Râbu’l-Mesnevî*” adını iddialı bulur.²²

İsmâil Hakkı, hakikat ile şeriatı dengelemeye çalışan, dînin zâhirî hükümlerini de gözetken bir tasavvuf anlayışına sâhiptir. Bu esaslara riâyet konusunda zaaf gösterdiklerini düşündüğü tarikatları, bu arada Mevlevîler’i zaman zaman ağır ifâdelerle tenkit eder. Gölpınarlı’nın eleştirilerinin esas sebebi de bu olmalıdır.

Mesnevî’nin tamamı dikkate alındığında elbette İsmâil Hakkı’nın şerh ettiği beyit sayısı azdır. Ancak Gölpınarlı’nın dediği gibi o, *Mesnevî*’nin ilk on sekiz beytini değil, ilk 738 beytini şerh etmiştir. “*Mesnevî* şârihi” ünvanını almak için böyle bir işe giriştiğini söylemekse kanaatimizce objektif bir değerlendirme değildir. Çünkü o, *Mesnevî* şerhine dostlarından birinin ısrarlı müzâkere talebi üzerine teşebbüs etmiştir. Şerhe başlamasını ve bırakmasını rüyâ, ilhâm ve istihâre gibi mânevî sebeplere bağlamaktadır. Onun dünyasında ünvan peşinde koşmak gibi bir husûsa yer yoktur.

İsmâil Hakkı, *Mesnevî* şerhinden önce de eserlerine isim verirken “ruh” kelimesini kullanmıştır. Tefsîrinin adı “*Râbu’l-Beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*”dır. Yine daha önce kaleme aldığı *Muhammediyye* şerhinin ismi “*Ferabu’r-rûb*”tur. Bu, onun bu kelimeye ilgi duyduğunu ve kullanmayı sevdiğini gösterir.

İsmâil Hakkı’nın *Râbu’l-Mesnevî*’den önce de geniş bir şerh tecrübesi vardır. Bunlar içinde şerh tekniği ve hacim bakımından *Râbu’l-Mesnevî*’ye en yakın eseri, Yazıcızâde Mehmed Efendi (ö. 855/1451)’nin *Muhammediyye*’sine “*Ferabu’r-rûb*” adıyla yaptığı Türkçe şerhtir. Bu bakımdan *Râbu’l-Mesnevî*’nin onun olgunluk dönemine âit bir eser olduğu söylenebilir. Daha sonra yazdığı eserler arasında usûl ve üslûb bakımından ona en yakın eseri ise *Şerb-i Pend-i Attâr*’dır.²³

İsmâil Hakkı *Râbu’l-Mesnevî*’de şöyle bir usul tâkip eder: Önce şerh edeceği beytin metnini verir. Sonra beyitte anlamını kapalı gördüğü kelimeleri tek tek alarak iştikâk ve lûgat mânâları üzerinde durur. Kelime ile ilgili açıklanması gereken hususlara değinir.

¹⁶ Bursevî, a.g.e., II, 578

¹⁷ bk. Bursevî, a.g.e., II, 471

¹⁸ Bursevî, a.g.e., II, 578-579

¹⁹ İsmâil Hakkı ile Bursa’da bulunduğu sırada dostluk kurduğu ve İstanbul kadısı iken *Râbu’l-Mesnevî*’yi kendisi için istinsah ettirmek istediği anlaşılmaktadır. Hayatı için bk. Şemseddin Sâmî, *Kamûsu’l-a’lâm*, III, 2098; Mehmet İpşirli, “Damadzâde Ahmed Efendi”, *DİA*, VIII, 449-450

²⁰ Bursevî, *Mecmûa*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 645, vr. 9^b-10^a

²¹ *Necati Lugal Armağanı*, Ankara 1968, 58

²² Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, 144

²³ İsmâil Hakkı Bursevî’nin eserleri ile ilgili geniş bilgi için bk. Ali Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri ve Tarikat Anlayışı*, İstanbul 2001, 161-219

Gerektiğinde lügatlere ve bâzı eserlere başvurur. Bu konuda istifâde ettiği kaynaklardan bâzıları şunlardır:

- 1- Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009'dan önce)'nin *Sihâbu'l-lügâ*, *es-Sihâb fî'l-lügâ* veya kısaca *es-Sihâb* diye bilinen *Tâcü'l-lügâ* adlı Arapça sözlüğü.²⁴
- 2- Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râğib el-İsfahânî (ö. 502/1108)'nin *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* adlı Kur'an kelimelerine dâir eseri.²⁵
- 3- Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Mukrî el-Beyhakî (ö. 544/1150)'nin *Tâcü'l-mesâdir* adlı Arapça-Farsça sözlüğü.²⁶
- 4- Ebü'l-Hasan Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürcânî (ö. 816/1413)'nin *et-Ta'rifât* adlı meşhur terimler sözlüğü.²⁷
- 5- Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415)'nin *el-Kâmûsü'l-mubtâ* adlı Arapça sözlüğü.²⁸
- 6- Lütfullah b. Yûsuf Halîmî (ö. 900/1495)'nin *Babru'l-garâib* (ö. *Lügat-i Halîmî*) adlı Farsça-Türkçe sözlüğü.²⁹
- 7- Ni'metullah b. Ahmed b. Kâdî Mübârek (ö. 906/1533)'in *Lügat-i Ni'metullah* adlı Farsça-Türkçe sözlüğü.³⁰
- 8- Şeyhülislâm İbn Kemâl (ö. 940/1534)'in Farsça bâzı eş anlamlı ve eş sesli kelimeler arasındaki anlam farklarına dâir *Dekâiku'l-hakâyuk* adlı eseri³¹ ile *et-Tenbîh alâ galatî'l-câbil ve'n-nebîh* adlı lügatle ilgili eseri³²
- 9- Şâhidî İbrâhim Dede (ö. 957/1557)'nin *Tuhfe-i Şâhidî (Lügat-i Şâhidî)* adlı Farsça-Türkçe manzum sözlüğü.³³
- 10- Muslihuddîn Mustafa b. Şemseddîn el-Karahisârî el-Ahterî (ö. 968/1560)'nin *Abterî-i Kebîr* adlı Arapça-Türkçe sözlüğü³⁴
- 11- Sipâhîzâde Mehmed (ö. 997/1589)'in *Evdabu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik* adlı târih ve coğrafya sözlüğü mâhiyetindeki alfabetik eseri³⁵
- 12- Ahmed Sûdî Bosnevî (ö. 1005/1596)'nin *Şerh-i Gülîstan* adlı eseri³⁶

Şerhini yaptığı beyitle ilgili nüsha farklılıklarına işâret eder.³⁷ Beyitte cümle devrikle mensûr olarak düzgün hâlini zikredir. “*Ma'nâ-yı beyt budur ki*” ifâdesinden sonra lafzî tercümeden çok tefsîrî tercüme ile beytin mânâsını verir. Bundan sonra beyitte ifâde edilen konu veyâ konuları açıklar. İlgili Kur'an âyetlerini, hadîsleri, meşhur sûflerin sözlerini

²⁴ Bk. Bursevî, *Râbu'l-Mesnevî*, II, 130, 436, 459

²⁵ Bk. Bursevî, a.g.e., I, 8, 240, 290, 375, 385, 469, 488; II, 26, 151, 179, 203, 210, 357, 361, 434, 467, 472, 529, 551

²⁶ Bk. Bursevî, a.g.e., I, 242, 479; II, 130, 253, 407, 459, 571, 573

²⁷ Bk. Bursevî, a.g.e., II, 467, 542

²⁸ Bk. Bursevî, a.g.e., I, 123, 175, 205, 285, 371, 376, 378, 385, 424, 439; II, 47, 68, 151, 160, 162, 177, 195, 200, 230, 250, 283, 292, 323, 363, 407, 416, 436, 451, 455, 457, 461, 462, 467, 474, 529, 549, 551, 555

²⁹ Bk. Bursevî, a.g.e., I, 436; II, 10, 118, 192, 193, 195, 473

³⁰ Bk. Bursevî, a.g.e., II, 8, 70, 200, 253, 300, 312

³¹ Bk. Bursevî, a.g.e., I, 246, 250, 267, 440, 463, 513; II, 10, 15, 24, 52, 98, 191, 192, 277, 315, 324, 433, 544

³² Bk. Bursevî, a.g.e., II, 37

³³ Bk. Bursevî, a.g.e., I, 193, 342, 347, 430; II, 26

³⁴ Bk. Bursevî, a.g.e., I, 479; II, 230, 436

³⁵ Bk. Bursevî, a.g.e., I, 247, 270

³⁶ Bk. Bursevî, a.g.e., I, 285

³⁷ Bk. Bursevî, a.g.e., I, 3, 105, 109, 242, 275, 382, 458, 487, 489, 502; II, 87

zikreder ve açıklar. Az da olsa bâzı tarihî hâdiselere değinir ve yaşadığı devirle ilgili bilgiler verir.³⁸

Rûbu'l-Mesnevî, bir bakıma hem mensur hem de manzum bir şerh mâhiyetindedir. Şerhte neredeyse nesir kadar nazma da yer verilmiştir. İsmâil Hakkı, çok sayıda kendisine âit şiir ve beyitlerden başka Câhiliyye devrinden kendi zamanına kadar birçok şâirden Türkçe, Arapça ve Farsça beyitler nakletmiştir. Bu şâirlerden bazıları şunlardır:

Züheyr b. Ebû Sülmâ (ö. 609)³⁹, Meymûn b. Kays el-A'sâ (ö. 7/629?)⁴⁰, Hansâ (ö. 24/645)⁴¹, Hassân b. Sâbit (ö. 60/680)⁴², Mecnûn Âmirî (ö. 70/690?)⁴³, Ferezdak (ö. 114/732)⁴⁴, Rûdekî (ö. 329/941)⁴⁵, Sâbî (ö. 384/994)⁴⁶, İbn Sînâ (ö. 428/1037)⁴⁷, Şeyh Ebû Saîd (ö. 440/1049)⁴⁸, Zemaşerî (ö. 538/1144)⁴⁹, Şehristânî (ö. 548/1153)⁵⁰, Sûzenî (ö. 568/1173)⁵¹, Umâre Yemenî (ö. 569/1174)⁵², Ferîdüddîn Attar (ö. 618/1221)⁵³, İbnü'l-Fârız (ö. 632/1235)⁵⁴, İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240)⁵⁵, Kemâleddîn İsfahânî (ö. 638/1240?)⁵⁶, Mevlânâ (ö. 672/1273)⁵⁷, Fahreddîn Irâkî (ö. 688/1289)⁵⁸, Yunus Emre (ö. 721/1321)⁵⁹, Emîr Hüsrev Dihlevî (ö. 725/1325)⁶⁰, Evhadî (ö. 738/1338)⁶¹, Selman Savacî (ö. 778/1376)⁶², Bahâüddîn Nakşbend (ö. 791/1389)⁶³, Hâfız (ö. 792/1390)⁶⁴,

³⁸ Şu konular, örnek verilebilir: II. Murad'ın tahtı oğlu Fâtih'e bırakması ve şehzâdelerin hapsi (bk. Bursevî, a.g.e., II, 461); Kânûnî devrinde *Fusûsu'l-bikem* ve *Muhammedîyye* okunmasının yasaklanması (bk. Bursevî, a.g.e., II, 519); "Figânî" mahlaslı iki şâir asılması; "Meftûnî" mahlasını kullanan Sultan II. Mustafa sonunda fitneye düşüp saltanattan azledilmesi; İsmâil Hakkı, 1115'te tahta çıkan Sultan III. Ahmed'in ise "Figânî" mahlası kullandığını işitince onun cülûsuna târîh ve kendisine mahlas olmak üzere "Zahir" kelimesi vârid olması; Pâdişaha bunu ulaştırarak vâsita bulamaması (bk. Bursevî, a.g.e., II, 357)

³⁹ Bursevî, a.g.e., I, 318

⁴⁰ Bursevî, a.g.e., I, 296

⁴¹ Bursevî, a.g.e., II, 377

⁴² Bursevî, a.g.e., I, 309

⁴³ Bursevî, a.g.e., I, 270; II, 115

⁴⁴ Bursevî, a.g.e., I, 464

⁴⁵ Bursevî, a.g.e., II, 314

⁴⁶ Bursevî, a.g.e., I, 100

⁴⁷ Bursevî, a.g.e., II, 127

⁴⁸ Bursevî, a.g.e., I, 416; II, 515

⁴⁹ Bursevî, a.g.e., II, 508

⁵⁰ Bursevî, a.g.e., II, 239

⁵¹ Bursevî, a.g.e., II, 152

⁵² Bursevî, a.g.e., I, 467

⁵³ Bursevî, a.g.e., I, 139; II, 220, 274, 314, 360;

⁵⁴ Bursevî, a.g.e., I, 51, 92, 108, 188

⁵⁵ Bursevî, a.g.e., I, 33, 127; II, 104, 344, 354, 517

⁵⁶ Bursevî, a.g.e., I, 478

⁵⁷ Bursevî, a.g.e., I, 31, 191, 342, 345, 354, 369, 411; II, 229, 254, 256, 274, 293, 327, 400, 538, 540, 555, 556

⁵⁸ Bursevî, a.g.e., I, 31; II, 397

⁵⁹ Bursevî, a.g.e., I, 113, 118, 130, 181, 194, 269, 415; II, 17, 65, 293, 419, 431, 446, 507, 537, 550

⁶⁰ Bursevî, a.g.e., I, 300, 316

⁶¹ Bursevî, a.g.e., II, 76

⁶² Bursevî, a.g.e., I, 424

⁶³ Bursevî, a.g.e., II, 33

⁶⁴ Bursevî, a.g.e., I, 35, 43, 48, 51, 53, 68, 79, 87, 88, 108, 110, 111, 116, 130, 157, 166, 167, 171, 173, 193, 196, 270, 313, 340, 341, 349, 364, 383, 385, 397, 405, 441, 480, 510, 515, 516; II, 52, 60, 78, 109, 141, 166, 176, 211, 224, 290, 343, 398, 432, 474, 476, 484, 485, 486, 530, 541, 553, 555

Kemâl Hucendî (ö. 803/1401)⁶⁵, Nesîmî (ö. 821/1418?)⁶⁶, Süleyman Çelebi (ö. 825/1422)⁶⁷, Şeyhî (ö. 834/1431?)⁶⁸, Şeyh Ahmed Mağribî (ö. 849/1445)⁶⁹, Yazıcızâde Mehmed Efendî (ö. 857/1453)⁷⁰, Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469-70)⁷¹, Şeyh Abdurrahim Karahisârî (ö. 888/1483'ten sonra)⁷², Rûşenî (ö. 892/1487)⁷³, Lutfî (ö. 897/1492)⁷⁴, Mevlânâ Câmî (ö. 898/1492)⁷⁵, Velîyyüddinzâde Ahmed Paşa (ö. 902/1496-97)⁷⁶, Necâtî (ö. 914/1509)⁷⁷, Amasyalı Mihrî Hâtun (ö. 917/1512'den sonra)⁷⁸, Sa'dî Çelebi (ö. 922/1516)⁷⁹, Hâtîfî (ö. 927/1521)⁸⁰, Muhyî Lârî (ö. 933/1526-27)⁸¹, Lâmiû (ö. 938/1532)⁸², İbn Kemâl (ö. 940/1534)⁸³, Basîrî (ö. 941/1534-35)⁸⁴, Zâtî (ö. 959/1546)⁸⁵, Yetîmî Ali Çelebi (ö. 960/1553)⁸⁶, Şeyh Sa'dî (ö. 961/1292)⁸⁷, Kandî (ö. 962/1555)⁸⁸, Fuzûlî (ö. 963/1556)⁸⁹, Ebüssuûd Efendî (ö. 982/1574)⁹⁰, Üftâde (ö. 988/1580)⁹¹, Taşlıcalı Yahyâ (ö. 990/1582)⁹², Latîfî (ö. 990/1582)⁹³, Örfî (ö. 999/1591)⁹⁴, Nev'î (ö. 1007/1599)⁹⁵, Üsküplü Vâlihî (ö. 1008/1599-1600)⁹⁶, Bâkî (ö. 1008/1600)⁹⁷, Rûhî

⁶⁵ Bursevî, a.g.e., I, 23, 48, 130, 196, 249, 385, 391; II, 40, 141, 144, 274

⁶⁶ Bursevî, a.g.e., I, 58, 187, 337, 478; II, 180, 298

⁶⁷ Bursevî, a.g.e., I, 508, II, 406, 448

⁶⁸ Bursevî, a.g.e., II, 387

⁶⁹ Bursevî, a.g.e., I, 73, 124, 192, 466; II, 15, 385

⁷⁰ Bursevî, a.g.e., I, 23, 95, 128, 141, 160, 194, 203, 303, 313, 321, 340, 349, 352, 427, 483, 492, 511; II, 106, 115, 157, 165, 166, 205, 230, 233, 234, 252, 314, 336, 350, 380, 395, 396, 433, 452, 462, 492, 566

⁷¹ Bursevî, a.g.e., II, 362, 541

⁷² Bursevî, a.g.e., I, 55

⁷³ Bursevî, a.g.e., I, 338

⁷⁴ Bursevî, a.g.e., II, 72

⁷⁵ Bursevî, a.g.e., I, 37, 43, 44, 61, 66, 71, 82, 93, 95, 101, 125, 130, 170, 189, 218, 234, 384, 421, 515, 517, 559; II, 15, 116, 138, 146, 300, 339, 343, 364, 377, 396, 486, 541, 560

⁷⁶ Bursevî, a.g.e., II, 544

⁷⁷ Bursevî, a.g.e., I, 101, 189, 292; II, 18, 415, 469, 470

⁷⁸ Bursevî, a.g.e., I, 521

⁷⁹ Bursevî, a.g.e., I, 241

⁸⁰ Bursevî, a.g.e., I, 69

⁸¹ Bursevî, a.g.e., I, 385

⁸² Bursevî, a.g.e., I, 326

⁸³ Bursevî, a.g.e., I, 335; II, 134, 146, 237, 238, 486, 553, 554

⁸⁴ Bursevî, a.g.e., II, 7

⁸⁵ Bursevî, a.g.e., I, 335

⁸⁶ Bursevî, a.g.e., II, 392

⁸⁷ Bursevî, a.g.e., I, 43, 57, 75, 102, 128, 145, 162, 191, 194, 231, 244, 283, 318, 326, 328, 329, 332, 362, 365, 380, 385, 402, 410, 412, 427, 430, 462, 480, 488, 497, 507, 515, 519; II, 18, 19, 26, 28, 36, 56, 70, 72, 87, 88, 98, 101, 102, 105, 117, 136, 144, 168, 193, 223, 229, 284, 300, 304, 313, 369, 371, 388, 399, 415, 459, 473, 480, 511, 535, 537, 538, 555, 567

⁸⁸ Bursevî, a.g.e., II, 177

⁸⁹ Bursevî, a.g.e., I, 68, 128, 241, 243, 367; II, 202, 242, 274, 313, 364, 411, 477, 481, 520

⁹⁰ Bursevî, a.g.e., I, 274

⁹¹ Bursevî, a.g.e., I, 58, II, 207, 399

⁹² Bursevî, a.g.e., I, 96; II, 471

⁹³ Bursevî, a.g.e., II, 422

⁹⁴ Bursevî, a.g.e., I, 361

⁹⁵ Bursevî, a.g.e., I, 428; II, 147

Bağdâdî (ö. 1014/1605)⁹⁸, Hâkânî Mehmed Bey (ö. 1015/1606)⁹⁹, Veysî (ö. 1037/1628)¹⁰⁰, Hüdâyî (ö. 1038/1628)¹⁰¹, Nefî (ö. 1044/1635)¹⁰², Sîvâsî (ö. 1049/1639)¹⁰³, Yahyâ Efendi (ö. 1053/1644)¹⁰⁴, Fehîm (ö. 1057/1647)¹⁰⁵, Abdülâhad Nûrî (ö. 1061/1651)¹⁰⁶, Nakşî Akkirmânî (ö. 1062/1652)¹⁰⁷, Mehmed İsmetî (ö. 1076/1665)¹⁰⁸, Nâilî (ö. 1077/1666)¹⁰⁹, Sâib (ö. 1081/1670-71)¹¹⁰, Neşâtî (ö. 1085/1674)¹¹¹, Atpazârî Osman Fazlî (ö. 1102/1691)¹¹²

İsmâil Hakkî'nın şerh sırasında başvurduğu kaynaklardan bâzıları ise şunlardır:

Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932?), *İlelü'l-abbkâm*¹¹³
 Abdülkerîm el-Kuşeyrî (ö. 465/1072), *et-Tabbîr fi't-tezkâr şerhu esmâillabi'l-büsnâ*¹¹⁴
 el-Gazzâlî (ö. 505/1112), *İhyâu ulûmi'd-dîn*¹¹⁵, *Minhâcü'l-âbidîn*¹¹⁶, *el-Maksadu'l-esnâ fî şerhi esmâüllâhi'l-büsnâ*¹¹⁷, *Mişkâtü'l-envâr*¹¹⁸
 el-Beğavî (ö. 516/1122), *Meâlimü't-tenzîl (Tefsirü'l-Beğavî)*¹¹⁹, *Mesâbîbu's-sünne*¹²⁰
 eş-Şehristânî (ö. 548/1153), *Kitâbü'l-Milel ve'n-nihal*¹²¹
 es-Süheylî (ö. 581/1185), *et-Ta'rif ve'l-i'lâm*¹²²
 Kadîhân (ö. 592/1196), *el-Fetâvâ el-Hânîyye (Fetâvâ Kadîhân)*¹²³
 Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210), *Mejâtîhu'l-ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*¹²⁴

⁹⁶ Bursevî, a.g.e., I, 78, 243; II, 415

⁹⁷ Bursevî, a.g.e., I, 161, 322, 349, 434; II, 112, 312, 529

⁹⁸ Bursevî, a.g.e., I, 135

⁹⁹ Bursevî, a.g.e., I, 419

¹⁰⁰ Bursevî, a.g.e., I, 100, 133, 136, 161, 274, 426, 522; II, 89, 199, 336

¹⁰¹ Bursevî, a.g.e., I, 39, 54, 73, 106, 116, 124, 132, 181, 194, 238, 242, 246, 258, 279, 320, 338, 360, 365, 370, 436, 481, 492, 495, 497, 505, 515, 520; II, 10, 32, 141, 147, 152, 158, 172, 217, 248, 255, 256, 375, 398, 413, 479, 505, 513, 540, 541, 542, 550

¹⁰² Bursevî, a.g.e., I, 193, 231, 365, 367, 398, 410; II, 6, 11, 146, 177, 336, 366, 432, 497, 528

¹⁰³ Bursevî, a.g.e., I, 37

¹⁰⁴ Bursevî, a.g.e., I, 90, 252, 309, 332, 385; II, 40, 215, 317, 336, 340, 478, 553

¹⁰⁵ Bursevî, a.g.e., I, 241, 309, 313; II, 386, 417

¹⁰⁶ Bursevî, a.g.e., II, 154

¹⁰⁷ Bursevî, a.g.e., I, 389

¹⁰⁸ Bursevî, a.g.e., I, 140

¹⁰⁹ Bursevî, a.g.e., I, 181, 267

¹¹⁰ Bursevî, a.g.e., I, 60, 71, 77, 80, 91, 192, 196, 197, 268, 320, 333, 336, 350, 490; II, 85, 96, 142, 239, 245, 281, 297, 328, 360

¹¹¹ Bursevî, a.g.e., II, 148, 531

¹¹² Bursevî, a.g.e., I, 35

¹¹³ Bursevî, a.g.e., II, 525

¹¹⁴ Bursevî, a.g.e., II, 329

¹¹⁵ Bursevî, a.g.e., I, 446; II, 150, 546

¹¹⁶ Bursevî, a.g.e., II, 185

¹¹⁷ Bursevî, a.g.e., I, 508; II, 258, 464

¹¹⁸ Bursevî, a.g.e., II, 499

¹¹⁹ Bursevî, a.g.e., I, 358

¹²⁰ Bursevî, a.g.e., II, 61

¹²¹ Bursevî, a.g.e., I, 62

¹²² Bursevî, a.g.e., I, 348

¹²³ Bursevî, a.g.e., I, 426

¹²⁴ Bursevî, a.g.e., II, 491

- İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210), *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*¹²⁵
 Ömer es-Sühreverdî (ö. 632/1234), *Avârîfî'l-maârif*¹²⁶
 İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), *el-Fütûbâtü'l-mekkiyye*¹²⁷, *Fusûsu'l-bikem*¹²⁸, *Sücûnü'l-mescûn*¹²⁹
 Necmüddîn Dâye (ö. 654/1256), *Babru'l-bakâik ve'l-meânî (et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye)*¹³⁰
 İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256), *Mir'âtü'ş-şamân fî târihi'l-a'yan*¹³¹
 Sadreddîn Konevî, (ö. 673/1274), *Î'câzî'l-beyân fî te'vîli ümmi'l-Kur'ân (Tefsîr-i Fâtîba)*¹³²,
*Hadîs-i Erbaîn Şerhî*¹³³
 İbn Hallikân (ö. 681/1282) *Kitâbü't-târîhi'l-abbâr*¹³⁴
 Kutbüddîn eş-Şirâzî (ö. 710/1311), *Şerhu Hikmeti'l-işrâk*¹³⁵
 Bedreddîn Muhammed ed-Dimaşkî (ö. 769/1367), *Âkâmü'l-mercân fî abkâmi'l-cân*¹³⁶
 el-Haddâdî (ö. 800/1398), *Keşfü't-tenzîl fî tabkâki'l-mebâhisi ve't-te'vîl*¹³⁷
 İbn Melek (ö. 801/1398), *Şerhü'l-Menâr fî'l-usûl*¹³⁸
 ed-Demîrî (ö. 808/1405) *Hayâtü'l-hayevân*¹³⁹
 Molla Fenârî (ö. 834/1431), *Tefsîru'l-Fâtîba*¹⁴⁰
 Alâeddîn Ali es-Semerkindî (ö. 860/1456), *Babru'l-ulûm*¹⁴¹
 İbnü'l-Verdî (ö. 861/145), *Harîdetü'l-acâib ve ferîdetü'l-garâib*¹⁴²
 es-Sehâvî (ö. 902/1497), *el-Mekâsîdü'l-hasene*¹⁴³
 Vâiz Hüseyin el-Kâşîfî (ö. 910/1504), *er-Risâletü'l-aliyye fî'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*¹⁴⁴
 Fahreddîn Ali el-Kâşîfî, 939/1532, *Reşabâtü ayni'l-hayât*¹⁴⁵
 İbn Kemâl (ö. 940/1534), *Hadîs-i Erbaîn*¹⁴⁶
 el-Kuhistanî (ö. 962/1555), *Câmiu'r-rumûz fî şerhi'n-nukâyâ*¹⁴⁷
 Taşköprüzâde (ö. 968/1561), *Mevzûatü'l-ulûm*¹⁴⁸

125 Bursevî, a.g.e., II, 57

126 Bursevî, a.g.e., II, 409

127 Bursevî, a.g.e., II, 571

128 Bursevî, a.g.e., II, 450

129 Bursevî, a.g.e., II, 231

130 Bursevî, a.g.e., I, 117; II, 482

131 Bursevî, a.g.e., II, 488

132 Bursevî, a.g.e., II, 517

133 Bursevî, a.g.e., I, 378; II, 439

134 Bursevî, a.g.e., I, 269

135 Bursevî, a.g.e., I, 115

136 Bursevî, a.g.e., II, 124, 285

137 Bursevî, a.g.e., II, 167

138 Bursevî, a.g.e., II, 389

139 Bursevî, a.g.e., I, 325, 327

140 Bursevî, a.g.e., I, 457

141 Bursevî, a.g.e., I, 294; II, 475

142 Bursevî, a.g.e., I, 439; II, 275

143 Bursevî, a.g.e., I, 209; II, 63

144 Bursevî, a.g.e., II, 41

145 Bursevî, a.g.e., II, 53

146 Bursevî, a.g.e., II, 41

147 Bursevî, a.g.e., II, 57

148 Bursevî, a.g.e., II, 276

Abdülvehhâb eş-Şa'rânî (ö. 973/1565), *el-Yevâkât ve'l-cevâbir (el-Kibrîtü'l-abmer)*¹⁴⁹, *Kitâbü'l-Cevâbir ve'd-düer*¹⁵⁰

Ebüs-suûd Efendi (ö. 982/1574), *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*¹⁵¹

Ali Dede el-Bosnevî (ö. 1007/1598), *Envâru'l-meşârîk*¹⁵²

el-Halebî (ö. 1044/1635), *İnsanü'l-uyûn fî sîrâti'l-emîni'l-me'mûn*¹⁵³

Bursevî'nin *Rûbu'l-Mesnevî* de adını zikrettiği ve atıfta bulunduğu kendi eserleri ise şunlardır: *Tamâmü'l-feyz*¹⁵⁴, *Ferabu'r-rûb*¹⁵⁵, *Şerh-i Salât-i İbn Meşşâ*¹⁵⁶, *Vâridât-ı Hakkezye (Kübrâ)*¹⁵⁷, *Rûhu'l-Beyân*¹⁵⁸, *Mecmû'l-beşîr li-ecli't-tebşîr*¹⁵⁹

Yazıldığı devre göre *Rûbu'l-Mesnevî*'nin dili oldukça sâdedir. Bu bakımdan daha önce yazılan ve meşhur olan Ankaravî (ö. 1041/1631) ve Sarı Abdullah Efendi (ö. 1071/1660)'nin şerhlerinden halka daha yakındır. Şerh, şürrlerle de bezendiği için güzel ve çekici bir üslûba sâhiptir. *Mesnevî*'nin ilk 738 beyti dikkate alındığında Bursevî'nin şerhi kendisinden önce ve sonra yazılan tüm şerhlerin en genişidir. *Rûbu'l-Mesnevî*'nin gerçek yerinin belirlenmesi için öncelikle *Mesnevî* şerhlerinin tamâmının düzgün neşirlerinin yapılmasına, ardından da mevcutlara ilave olarak tümünü mukayeseli olarak inceleyen veya ayrı ayrı ele alan akademik çalışmalara ihtiyaç vardır.¹⁶⁰

3. Bursevî'nin Mevlânâ'nın Çevresindekilerle İlgili Görüş ve Değerlendirmeleri

İsmâil Hakkı, Fahreddin Râzî (ö. 606/1210)¹⁶¹'nin hasedinden dolayı Mevlânâ'nın babası Bahâeddin Veled (Sultânü'l-ulemâ)¹⁶²'i Belh hükümdârına şikâyet ederek oradan göç etmesine sebep olduğunu söyler¹⁶³ ve ona ağır eleştiriler yönelir. Bu konuda onun

¹⁴⁹ Bursevî, a.g.e., II, 123

¹⁵⁰ Bursevî, a.g.e., II, 289

¹⁵¹ Bursevî, a.g.e., II, 462

¹⁵² Bursevî, a.g.e., II, 123

¹⁵³ Bursevî, a.g.e., I, 162, II, 70, 474, 532

¹⁵⁴ Bursevî, a.g.e., I, 443, 464

¹⁵⁵ Bursevî, a.g.e., I, 83, 378, 454; II, 277, 314, 362

¹⁵⁶ Bursevî, a.g.e., II, 516

¹⁵⁷ Bursevî, a.g.e., II, 124, 180, 251, 285

¹⁵⁸ Bursevî, a.g.e., I, 205, 357, 375; II, 23, 140, 304, 489, 492, 568

¹⁵⁹ Bursevî, a.g.e., II, 357, 383, 499, 562, 568, 576

¹⁶⁰ Örnek olarak bk. İsa Çelik, *Abidin Paşa'nın Mesnevî Şerhi ve Tasavvufî Düşünceleri*, Atatürk Ünivesitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2001 (Doktora Tezi)

¹⁶¹ Fahreddin Râzî hakkında bk. Süleyman Uludağ, *Fabrettin Razi*, Ankara 1991; İsmail Cerrahoğlu, "Fahreddin er-Râzî ve Tefsirdeki Metodu", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.2 (1977), s. 7-57; Yusuf Şevki Yavuz, "Fahreddin er-Râzî", *DİA*, XII, 89-95

¹⁶² Bahâeddin Veled hakkında bk. Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, İstanbul 1973, I, 108-141; Lamî Çelebi, *Neşehât Tercümesi* (haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara), İstanbul 1995, 631-633; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, İstanbul 1959, 34-43; Bedüzzaman Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin* (trc. F. Nafiz Uzlu), İstanbul 1963, 8-47; Şahinoğlu, "Bahâeddin Veled", *DİA*, IV, 460-462

¹⁶³ Bahâeddin Veled'in felsefeye karşı olduğu, bid'atçı saydığı Fahreddin Râzî'yi ve ona uyan Hârizmşah Alâeddin Muhammed Tekiş'i, Belh ve Vahş kadılarını ve diğer zâhir ulemâsını sık sık minber ve kürsüden açıkça ve şiddetle eleştirdiği bilinmektedir. Eflâkî ve ondan faydalanan diğer tezkire müellifleri Bahâeddin Veled'in Belh'ten göçmesine Fahreddin Râzî'nin sebep olduğunu söylerler. Ancak Fahreddin Râzî'nin Bahâeddin Veled'in Belh'ten ayrılmasından önce vefât ettiği ve esas sebebin bu olmadığı da ileri sürülmüştür. Bu konu ile ilgili tartışmalar için bk. Gölpınarlı, a.g.e., 40-42; Fûrûzanfer, a.g.e., 11-24; Uludağ, a.g.e., 102-104; Şahinoğlu, a.g.m., *DİA*, IV, 460-461

kaynağı *Nefehâtü'l-ihsân*¹⁶⁴ ve *Mesnevî*'de geçen Fahreddin Râzî ile ilgili beyitlerdir. Mevlânâ şu iki beyitte açıkça Fahreddin Râzî'ye ta'rizde bulunmuştur:¹⁶⁵

درچنان ننگی و آنگه این عجب فخر دین خواهد که گویندش لقب

“Böyle bir ayba sâhip olduğun halde şaşılacak şey şurasıdır ki bir de kendilerine Fahreddin lakabını takmalarını ister.”¹⁶⁶

اندرین بحث ار خرد ره بین بدی فخر رازی رازدان دین بدی

“Eğer akıl bu yolda kalırsanız edebilseniz idi, *Fabr-i Râzî* dînin sırlarını bilirdi.”¹⁶⁷

İsmâil Hakkı, şerhini yaptığı şu *Mesnevî* beyitlerini de Fahreddin Râzî ile irtibatlandırarak onu eleştirir:

گرچه هر دو بر سر یک بازیند هر دو با هم مروزی و رازی

“İkisi de bir oyunda müşterek olmuşlardır, ya da her ikisi bir oyunun bevesinde ve sevdası üzerindedir. *Gıyâ* ikisi de Merv şehrine veyâ Rey'e mensublardır, yâni ikisi de bir şehirlidir.”¹⁶⁸

ور حسد گیرد تورا در ره گلو در حسد ابلیس را باشد غلو

“Hased, yolda gırtlığına saldırırsa... Bil ki İblis'in tuğyanı basedir.”¹⁶⁹

گر حسد خانهء حسد باشد و لیک آن حسد را پاک کرد الله نیک

“Eğer cesed based evi ise de Allah, o cesedi tertemiz etmiş, arıtmıştır.”¹⁷⁰

خاک شو مردان حق رازیر پا خاک بر سر کن حسد را همچو ما

“Hak erlerinin ayakları altına toprak ol. Bizim gibi sen de basedin başına toprak at.”¹⁷¹

Bu beyitlerin şerhi sırasında İsmâil Hakkı, Mevlânâ lehine Fahreddin Râzî'ye ağır eleştiriler yönelir. Ona göre Fahreddin Râzî, iki yüzlülük (nifak) ederek ve hasedde haddi aşarak Mevlânâ'nın babası Sultânü'l-ulemâ'nın vatani Belh'den ayrılmasına sebep olmuştur. İsmâil Hakkı, bu durumu şeytanın Hz. Âdem'in cennetten çıkarılmasına sebep olmasına benzetmekten de çekinmez. Fahreddin Râzî, sonunda perişan olmuş, Mevlânâ ve babası ise Allah'ın yardımına mazhar olmuşlar ve Mevlânâ kâmil veliler arasına katılmıştır. Fahreddin Râzî'nin zâhirî ilimlerinin nihâyeti olmasa da, ma'rifet ehlinin sözlerine benzer çok sözleri olsa da hakikat mertebesine ulaşamamıştır.¹⁷² İsmâil Hakkı, Fahreddin Râzî'nin bir kısım tasavvufî hallere sâhip olmasına da itibar etmez.¹⁷³

İsmâil Hakkı'ya göre Mevlânâ'nın yetişmesinde Seyyid Burhâneddin Muhakkık el-Huseynî et-Tirmizî (ö. 639/1241)¹⁷⁴'nin önemli bir yeri vardır. Nitekim Seyyid Burâneddin: “*Hâlîmi Salâhaddîn'e ve kalîmi* (sözümü, lisânımı) *Mevlânâ Celâleddîn'e verdim.*”

¹⁶⁴ Krş. Lamî, a.g.e., 632

¹⁶⁵ Bk. Bursevî, *Ferabu'r-rûb*, I, 113; II, 528-529

¹⁶⁶ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî-yi Ma'nevî*, nşr. Reynold A. Nicholson, Leiden 1925-1933, *Mesnevî*, 63 (I. defter, 1350. beyit)

¹⁶⁷ Mevlânâ, a.g.e., 914 (V. defter, 4147. beyit)

¹⁶⁸ Mevlânâ, a.g.e., 17 (I. defter, 288. beyit)

¹⁶⁹ Mevlânâ, a.g.e., 29 (I. defter, 429. beyit)

¹⁷⁰ Mevlânâ, a.g.e., 29 (I. defter, 433. beyit)

¹⁷¹ Mevlânâ, a.g.e., 29 (I. defter, 436. beyit)

¹⁷² Bursevî, *Râhu'l-Mesnevî*, I, 459-460; II, 149, 155, 161; Benzer değerlendirmeler için bk. Bursevî, *Kitâbü'n-Netice*, haz. Ali Namli-İmdat Yavaş, İstanbul 1997, II, 398

¹⁷³ Bursevî, *Ferabu'r-rûb*, I, 113-144

¹⁷⁴ Seyyid Burhâneddin hakkında bk. Eflâkî, a.g.e., I, 142-153; Lamî, a.g.e., 633-634; Gölpinarlı, a.g.e., 45-49; Fîrûzanfer, a.g.e., 48-52, 60-63; Ahmet Sevgi, *Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî: Mevlânâ'nın Hocası*, Kayseri 1995

demıştır.¹⁷⁵ Onun için İsmâil Hakkı, Mevlânâ'nın eserlerinin onun nefeslerinin bereketinden olduğu kanaatinde dir.¹⁷⁶

Yine ona göre Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî, Salâhaddin Zerkûb ve Hüsâmeddin Çelebi'nin terbiyesiyle yetişmiştir.¹⁷⁷

İsmâil Hakkı, Şems-i Tebrîzî (ö. 645/1247)¹⁷⁸'yi Mevlânâ'nın ma'rifet mertebesinde müşidi olarak görür.¹⁷⁹ Mevlânâ ve Sultan Veled, bir bakıma şüirleriyle ona tercümân olmuşlardır. Nitekim aynı durum Yunus Emre ile Tapduk Emre arasında ve Hüdâyî ile Üftâde arasında da söz konusudur.¹⁸⁰

Bursevî, Salâhaddin Zerkûb (ö. 657/1258)¹⁸¹'u da Mevlânâ'nın hakikat mertebesinde mürebbîsi ve müşidi olarak vafeder.¹⁸²

İsmâil Hakkı'ya göre Hüsâmeddin Çelebi (ö. 683/1238)¹⁸³'nin şeyhi, Seyyid Burhâneddin'dir.¹⁸⁴ Halbuki Mevlânâ ile ilgili esas kaynaklarda Hüsâmeddin Çelebi'nin Seyyid Burhâneddin ile irtibatını gösteren bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ayrıca Hüsâmeddin Çelebi, 622/1225'te Konya'da doğduğu dikkate alınrsa Seyyid Burhâneddin vefat ettiğinde (639/1241) on yedi yaşında olmaktadır.

İsmâil Hakkı, Hüsâmeddin Çelebi hakkında "*Hüsâm Çelebi, Hz. Mevlâ'nın fi'l-hakîka mürebbî ve şeyhi olmak üzere dir.*" der.¹⁸⁵ *Mesnevî* de yer alan Hüsâmeddin Çelebi ile ilgili övücü ifâdeler, onu bu kanaate sevk etmiş olmalıdır.¹⁸⁶ Ayrıca daha önce yazdığı başka bir eserinde Hüsâmeddin Çelebi'yi sâdece "*Mesnevî yazan*" olarak, Salâhaddin Zerkûb'u ise "*Mevlânâ'nın hakîkat mertebesinde mürebbîsi*" olarak nitelemektedir.¹⁸⁷ Bu durum, onun Hüsâmeddin Çelebi ile kanaatinin *Mesnevî*'yi şerh ederken oluşmuş olması ihtimâlini hatıra getirmektedir.

İsmâil Hakkı, Mevlânâ ile Sadreddin Konevî arasındaki yakınlığa da işâret eder. Nitekim Celâleddin Rûmî'ye "*Mevlânâ*" ünvanı, Konevî tarafından verilmiştir.¹⁸⁸ Mevlânâ, Konevî'nin meclislerine varıp ondan hadis dinlerdi. Birbirlerine izzet ve ikramda bulunurlardı. Sonunda Mevlânâ, Konevî'den bir sene önce vefât edip namazını onun kıldırmasını vasiyet etmiştir.¹⁸⁹

İsmâil Hakkı, Konevî'yi her yönden Mevlânâ'dan üstün görür. Çünkü ona göre Konevî, fenâ-i sırf ehlindedir. Mevlânâ ise cezbe ehlinden ve ricâl tabakâtındadır.¹⁹⁰ O,

¹⁷⁵ Krş., Eflâkî, a.g.e., II, 142

¹⁷⁶ Bursevî, *Râhu'l-Mesnevî*, I, 217

¹⁷⁷ Bursevî, a.g.e., II, 155

¹⁷⁸ Şemseddin Tebrîzî hakkında bk. Eflâkî, a.g.e., II, 76-140; Lamî, a.g.e., 639-643; Gölpınarlı, a.g.e., 49-103; Fûrûzanfer, a.g.e., 67-114

¹⁷⁹ Bursevî, a.g.e., I, 217

¹⁸⁰ Bursevî, *Ferahu'r-râh*, I, 403

¹⁸¹ Salâhaddin Zerkûb hakkında bk. Eflâkî, a.g.e., II, 141-164; Lamî, a.g.e., 643; Gölpınarlı, a.g.e., 104-113; Fûrûzanfer, a.g.e., 126-138

¹⁸² Bursevî, *Tamâmü'l-feyz-II*, 30; a.mlf., *Râhu'l-Mesnevî*, I, 217

¹⁸³ Hüsâmeddin Çelebi hakkında bk. Eflâkî, a.g.e., II, 165-196; Lamî, a.g.e., 643-645; Gölpınarlı, a.g.e., 114-123; a.mlf., *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1953, 19-28; a.mlf., *Mesnevî Şerhi*, İstanbul 1973, I, 21-25; Fûrûzanfer, a.g.e., 138-148; Ahmet Sevgi, "Hüsâmeddin Çelebi", *DİA*, XVIII, 512

¹⁸⁴ Bursevî, a.g.e., I, 217; II, 146

¹⁸⁵ Bursevî, a.g.e., II, 274

¹⁸⁶ Örnek olarak bk. Bursevî, a.g.e., II, 146

¹⁸⁷ Bursevî, *Tamâmü'l-feyz-II*, 30

¹⁸⁸ Bursevî, a.g.e., 31; a.mlf., *Kitâbü'l-Hitâb*, İstanbul 1256, 291; a.mlf., *Kitâbü's-Silsileti'l-Celvetiyye*, 78. "Mevlânâ" lakabı hakkındaki farklı değerlendirmeler için bk. Fûrûzanfer, a.g.e., 2-4

¹⁸⁹ Bursevî, *Kitâbü'l-Hitâb*, 288

¹⁹⁰ Bursevî, *Tamâmü'l-feyz-II*, 30

Mevlânâ ile Konevî'yi zühd ve fakr anlayışları bakımından da mukayese eder: Mevlânâ sülûkünden sonra fakirliği seçmiş ve dünyâyı tamâmen terk etmiştir. Konevî ise dış görünüşü itibariyle güzelliğe ve süslenmeye önem verirdi. İşte bu sebeple olacak ki Sadreddin Konevî, Mevlânâ'ya: “*Müülükâne geçinelim, fakîrâne yatalım.*” demiş, Mevlânâ ise ona: “*Fakîrâne geçinelim, müülükâne yatalım.*” diye karşılık vermiştir. Nitekim Mevlânâ'nın türbesi gâyet ihtîşamlı, Konevî'ninki ise çok sâde ve mütevâzıdır.¹⁹¹

4. İsmâil Hakkı Bursevî'ye Göre Mevlevîlik

İsmâil Hakkı, zamânında yaşayan mutasavvıfları genellikle isim belirtmeden tenkit eder. Mevlevîleri tenkit ederken daha da dikkatli olduğu söylenebilir. Nitekim bir rüyâsında Üftâde'nin kendisine onlara ilişmemesini tavsiye ettiğini belirtir. Buna gerekçe olarak da onların fiillerinde ısrarcı olmalarını, nasihatın kendilerine fayda vermemesini ve zamânın uygun olmamasını zikreder.¹⁹²

İsmâil Hakkı'ya göre kendi zamanında yaygın olan Kâdiriyye, Rifâiyye, Bektâşiyye, Mevleviyye, Hayderiyye, Kalenderiyye, Cevlakıyye, Sa'diyye, Edhemiyeye, Bayrâmiyye mensuplarının çoğu tarikatten ve tâbi oldukları kimselerden çok uzaklaşmışlardır. Onlarla alâkası olmayan fikirleri savunmakta, yapmak bir yana hiç yaklaşmadıkları işleri yapmaktadırlar. Onların yoruma açık olarak, hâlin galebesi ve benzeri durumlarda yaptıkları davranışlar kendilerini tâkip edenler için delil teşkil etmez. Çünkü onlar böyle bir şeye izin vermemiş ve dâvet etmemişlerdir.¹⁹³ Bektaşî, Mevlevî, Hayderî, Cevlakî, Edhemî ve Bayrâmîlerin çoğu, peşinden gittikleri kimselerin yaptığı bir kısım ruhsatlara bakıp aldanarak yoldan çıkmışlardır. Onların azîmetlerini bir tarafa bırakıp işin müsâade ve müsâmaha tarafına bakmışlar, sâdece şekil ile mânâyâ ulaşabileceklerini zannetmişlerdir.¹⁹⁴

Bu genel tenkitlerden başka İsmâil Hakkı, Mevlevîleri özel olarak semâ' konusunda¹⁹⁵ eleştirir. Celvetiyye'nin kurucusu Hüdâyî, semâ' konusunda orta yolu tutmuş, semâ'ı reddetmediği gibi göklere de çıkarmamıştır.¹⁹⁶ İsmâil Hakkı'nın şeyhi Osman Fazlî Efendi de belli şartlarla semâ'a taraftardır.¹⁹⁷ İsmâil Hakkı'nın semâ' ile ilgili görüşü ise onların çizgisinin devamı mâhiyetindedir. O, semâ'ın mutlak olarak mübâh veya haram olduğuna fetvâ verenlerin isâbet etmedikleri kanaatindedir. “Semâ', ehline göre helaldir.” sözü ise vecd ve tevâcüd ehli hakkındadır. Semâ'ın terki evlâdır. Çünkü tenezzüldür. Sâlîke gereken ise yücelere terakkîdir.¹⁹⁸ Sülûkünde müntehâ olan ve mutlak fenâyâ eren kimsenin dışarıdan tahrike ihtiyâcı kalmaz. Hakikat ehli seslere değil, mânâlara itibar ederler.¹⁹⁹

¹⁹¹ Bursevî, *Tamâmü'l-feyz-II*, 31; a.mlf., *Râbu'l-Mesnevî*, II, 161; a.mlf., *Kitâbü'l-Hitâb*, 291

¹⁹² Bursevî, *Kitâbü'l-Mir'ât li-hakâiki ba'di'l-ebâdis ve'l-âyât*, BEYBEK, Genel, nr. 40, vr. 286^b

¹⁹³ Bursevî, *el-Vâridât*, BEYBEK, Genel, nr. 67, vr. 91^b

¹⁹⁴ Bursevî, *Kitâbü'n-Neftce*, I, 26

¹⁹⁵ Semâ', tasavvuf tarihinde ilk dönemlerden itibaren tartışılan ve hakkında çok geniş bir literatür bulunan bir konudur. Geniş bilgi ve literatür için bk. Süleyman Uludağ, *İslâm Açısından Müsîkî ve Semâ'*, İstanbul 1999; Ferhat Koca, “Osmanlı Fakihlerinin Semâ ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları”, *Tasavvuf Dergisi*, V/13, Ankara 2004, 25-74

¹⁹⁶ Yılmaz, “Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin “Semâ' Risâlesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 4 (1986), 275

¹⁹⁷ Bursevî, *Tamâmü'l-feyz-II*, 60; a.mlf., *Vâridât-ı Hakkeyye (Kübrâ)*, BEYBEK, vr. 153^a; a.mlf. *Râbu'l-Mesnevî*, I, 12-13; a.mlf., *Kitâbü Nakdi'l-hâl*, İstanbul Ü. Ktp., nr. TY 2153, vr. 31^a

¹⁹⁸ Bursevî, *Tuhfe-i Hasakiyye*, Süleymâniye Ktp., Mihrîşâh, nr. 164, vr. 323^a

¹⁹⁹ Bursevî, *Ferabu'r-rûb*, II, 420; a.mlf., *Kitâbü Nakdi'l-hâl*, vr. 154^b. Bursevî'nin müsîkî ve semâ' ile ilgili görüşleri için bk. *Ferabu'r-rûb*, II, 420-421, 438, 448, 529; *Vâridât-ı Hakkeyye (Kübrâ)*, vr. 153^b; *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-*

Bursevî'ye göre mûsîkî âletlerinin haramlığı içki ve zinâ gibi bizzat kendilerinden kaynaklanan bir haramlık değildir. Avamın yaptığı gibi oyun ve eğlence için kullanılır, onlardan alınan lezzet tabîat ve nefis mertebesinden olursa haram olur. Onlardan alınan lezzet kalb, ruh ve sır mertebesinden olursa veya cihadda ve hac yolunda davul çalmak gibi bir sebeple olursa mübâhtır. Mevlânâ'nın yaptığı da bu türdendir. Bu, onun tâbileri için delil sayılmaz.²⁰⁰ Çünkü Mevlânâ'nın semâ'ında, yüce sıraların ve mânâların çokça vârid olması sebebiyle hâlin galebesi söz konusudur. Bunun sebebi ise cüz'î ve küllî bütün seslerde ilâhî hakikatlerden bir hakikate işâret bulunmasıdır.²⁰¹ Mevlânâ'nın semâ'ı hâlin galeyânı sırasında sahv için, yâhut da ifâkat (sahv) vaktinde sekr için olurdu. Bu da tenhâlarda veya havas arasında meydana gelirdi. Mevlevîler arasında yaygın olan şekilde ney üflemek ve deblek çalmak Mevlânâ'dan sonra ortaya çıkmıştır.²⁰²

Sonuç

Celvetiyye meşâyihinin genellikle Mevlânâ'dan çok İbnü'l-Arabî ve Konevî'nin te'sirinde oldukları görülmektedir. Onların Mevlânâ'ya ve eserlerine yakınlıkları konusunda Farsça bilip bilmemelerinin de belirleyici rol oynadığı söylenebilir.

İsmâil Hakkı, yetişme döneminde Farsça öğrenmiş, önemli Farsça klasik eserler arasında Mevlânâ'nın *Mesnevî* ve *Fîhi mâ fîh*'ini de okuyup mütâlaa etmiştir. Bu emeğinin meyvelerini ise uzun te'lif hayâtı boyunca toplamış ve okuyucularına aksettirmiştir. *Mesnevî*'nin ilk 738 beytini Türkçe olarak şerh etmesinden başka başta tefsîri olmak üzere eserlerinde *Mesnevî*'den vukûfiyetle ve mahâretle nakiller yapmıştır.

İsmâil Hakkı, *Mesnevî*'deki bâzı beyitlerden ve *Nefehât* gibi eserlerden hareketle Fahreddin Râzî'nin Mevlânâ'nın babası Sultânü'l-ulemâ'nın Belh'ten Anadolu'ya göçmesine sebep olduğu kanaatindedir. Bu yüzden Râzî'yi çok ağır bir dille eleştirir. Mevlânâ ile ilgili bilgilerinin genellikle *Mesnevî* çerçevesinde şekillendiği söylenebilir. Muhtemelen bu yüzden *Mesnevî*'de yer alan Salahaddin Zerkûb ve Hüsâmeddin Çelebi ile ilgili övücü ifâdeleri, onların Mevlânâ'nın müridleri oldukları şeklinde yorumlamıştır.

İsmâil Hakkı, Mevlânâ ile Sadreddin Konevî arasındaki dostluk ve yakınlığa da işâret eder. Ancak Konevî'yi her yönden Mevlânâ'ya tercih eder. Bunda Celvetiyye geleneğinin, özellikle Üftâde'nin ve kendi şeyhi Atpazârî Osman Fazlî Efendi'nin te'siri görülmektedir.

İsmâil Hakkı, diğer bazı tarikatlarla birlikte zamanındaki Mevlevîlerin çoğunun tarikatten ve tarikatlerinin kurucusuna tâbi olmaktan uzaklaştıkları kanaatindedir. Bu uzaklaşma hem düşünce, hem de davranış bakımındandır. Tarikat pirlilerinin azîmetlerini terk ederek te'vile açık ve hâlin galebesi gibi durumlarda işledikleri ruhsatlara uymaktadırlar. Özellikle Mevlevîlerle ilgili tenkidi semâ' konusundadır. O, semâ'ı belli şartlar altında kabul eder. Bu şartlar tam olarak oluşmadığı sürece Mevlânâ'nın semâ'ının, yolunda gidenler için delil olamayacağını ileri sürer.

Abstract

This article aims to describe the views of Ismail Hakkı Bursawi about Mawlana Calaladdeen and Mawlawiyya rather than making new and unprecedented findings about Mawlana and Mawlawiyya. Bursawi is an Ottoman sufi who has more than a hundred works in various sizes and whose views are effective even today. He learnt Persian in his early education and studied Mathnawi and Fih Ma Fih. He widely

vâridât, BEYBEK, Genel, nr. 87, vr. 91^b-92^a; *Mecmûa-i Hakkî*, BEYBEK, Genel, nr. 41, vr. 67^b; *Kitâbü Nakdi'l-hâl*, vr. 30^b-31^a, 154^b; *Tuhfe-i Hasakîyye*, vr. 321^a-323^b

²⁰⁰ Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*-II, 60

²⁰¹ Bursevî, a.g.e., 63-64

²⁰² Bursevî, *Ferahu'r-râh*, II, 529

quoted the works of Mawlana in his famous tafseer 'Ruh al-Bayan' and his other works, and wrote a commentary on the first 738 stanzas of Mathnawi.

Bursawi severely criticizes Fähraddeen Razi since he believed that the latter caused Bahauddeen Weled, the father of Mawlana, to leave Balkh to Anatolia. The biographical datas about Mawlana which Bursawi mentioned, are mainly shaped around Mathnawi. He sees Salahaddeen Zarkub and Husamaddeen Chelebi as masters (mursheeds) of Mawlana, probably because of the praises about them in Mathnawi. He prefers Sadradden Konawi to Mawlana as a result of the effect of the Jalwatiyya tradition. He criticizes most of the Mawlawis of his time together with some other tariqahs as having deviated from the path of their masters, and dealt only with form without content. His criticism to Mawlawis is especially on the subject of sama'.

BİBLİYOGRAFYA

- ATÂYÎ Atâullah b. Yahyâ, *Hadâiku'l-bakâyık fî tekâmîleti's-Şakâyık*, I-II, İstanbul 1268.
- BAHADİROĞLU, Mustafa, *Celvetiyye'nin Pîri Hazret-i Üftâde ve Dîvân'ı*, Bursa 1995.
- BURSEVÎ, İsmâil Hakkı, *Ferabu'r-rûh (Şerhu'l-Mubammediyye)*, I-II, İstanbul 1294.
- _____, *Kitâbü Tamâmü'l-feyz fî bâbi'r-ricâl (Tamâmü'l-feyz-I: Ramazan MUSLU, İsmâil Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-feyz Adh Eseri-I; Tamâmü'l-feyz-II: Ali NAMLI, İsmâil Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-feyz Adh Eseri-II, Marmara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994, yayımlanmamış yüksek lisans tezlerinin Arapça tahkik kısımları).*
- _____, *Kitâbü Hayâti'l-bâl*, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi (Bundan sonra BEYBEK olarak kısaltılacaktır), Genel, nr. 84.
- _____, *Kitâbü Nakdi'l-hâl*, İstanbul Üniversitesi. Kütüphanesi, nr. TY 2153.
- _____, *Kitâbü'l-Hitâb*, İstanbul 1256.
- _____, *Kitâbü'l-Mir'ât li-bakâiki ba'di'l-ebâdis ve'l-âyât*, BEYBEK, Genel, nr. 40.
- _____, *Kitâbü'n-Netice*, haz. Ali Namli-İmdat Yavaş, I-II, İstanbul 1997.
- _____, *Kitâbü's-Silsileti'l-Celvetiyye*, İstanbul 1291.
- _____, *Mecmûa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, nr. 645.
- _____, *Mecmûa-i Hakkî*, BEYBEK, Genel, nr. 41.
- _____, *Mecmûatü'l-fevâid ve'l-vâridât*, BEYBEK, Genel, nr. 87.
- _____, *Miiteferrikat-ı Şeyh Hakkî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 1667.
- _____, *Rûbu'l-Beyân fî tefsîri'l-Kur'an*, I-X, İstanbul 1389.
- _____, *Rûbu'l-Mesnevî (Şerhu'l-Mesnevî)*, I-II, İstanbul 1287.
- _____, *Tuhfe-i Recebiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 1374.
- _____, *el-Vâridât*, BEYBEK, Genel, nr. 67.
- _____, *Vâridât-ı Hakkıyye (Vâridât-ı Kübrâ)*, BEYBEK, Genel, nr. 86.
- CERRAHOĞLU, İsmail, "Fahredden er-Râzî ve Tefsirdeki Metodu", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.2 (1977), s. 7-57.
- EFLÂKÎ, Ahmet, *Âriflerin Menkıbeleri*, trc. Tahsin Yazıcı, I-II, İstanbul 1973.
- FÜRÜZANFER, Bediüzzaman, *Mevlânâ Celâleddin*, trc. Feridun Nâfiz Uzluk, İstanbul 1963.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki, *Mevlânâ Celâleddin*, İstanbul 1959.
- _____, *Mesnevî Şerhi*, İstanbul 1973.
- _____, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1953 ve 1983.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Damadzâde Ahmed Efendi", *DİA*, VIII, s. 449-450.
- İZ, Mahir, *Necati Lugal Armağanı* içinde, Ankara 1968.
- LAMÎ Çelebi, *Nejhât Tercümesi* (haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara), İstanbul 1995
- Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî (Bursa Dergâbları)*, haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, Bursa 1997.

MEVLÂNÂ Celâleddin Rûmî, *Mesnevî-yi Ma'nevî*, nşr. Reynold A. Nicholson, Leiden 1925-1933.

NAMLI, Ali, *İsmâil Hakkî Bursevî, Hayatı, Eserleri ve Tarîkat Anlayışı*, İstanbul 2001.

SEVGİ, H. Ahmet, *Seyyid Burhaneddin Muhakkık-i Tirmizî: Mevlana'nın Hocası*, Kayseri 1995.

_____, "Hüsâmeddin Çelebi", *DİA*, XVIII, s. 512.

ŞAHİNOĞLU, M. Nazif, "Bahâeddin Veled", *DİA*, IV, 460-462.

ŞEMSEDDİN Sâmi, *Kamûsü'l-a'lâm*, I-VI, İstanbul 1306-1316.

ULUDAĞ, Süleyman, *İslâm Açısından Müsîkî ve Semâ'*, İstanbul 1999.

_____, *Fahrettin Razi*, Ankara 1991.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Fahredden er-Râzî", *DİA*, XII, 89-95.

YILMAZ, H. Kâmil, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, İstanbul 1990.

_____, "Aziz Mahmud Hüdâyî", *DİA*, IV, s. 338-340.

_____, "Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin "Semâ' Risâlesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 4, s. 273-284.